

Atpirkimo ožio fenomenas visuomenėje

V. Putino ir jo aplinkos agresija prieš Ukrainą pastarosiomis dienomis įtraukė mus visus. Įtraukė, nes kare, su kuriuo daugelis susiduriame pirmą kartą, veikia grupių ir masių psichologijos dėsniai.

Dar iki V. Putino agresijos prieš Ukrainą pradžios girdėjome jo pasisakymus apie Ukrainos, NATO, Europos Sąjungos ir kitų valstybių bei organizacijų Rusijai keliamą grėsmę. Esą jis bus priverstas gintis, jei ši grėsmė nesitrauks. Iš šalies tokie teiginiai skambėjo mažų mažiausiai keistai, privertė bijoti ir piktintis. Galiausiai, ši agresija nebeapsiribojo žodžiais, ji virto konkrečiais veiksmais, dėl kurių šiuo metu kenčia daugybė žmonių. Panirome į baimę, bejėgiškumą, pyktį. Karas – ekstremali situacija, tad ir jausmai ekstremalūs. Juos talpinti, valdyti, jų apimties mąstyti ir suprasti išties be galo sunku. O vis dėlto sustokime ir pabandykime suprasti, kas su mumis vyksta.

Bandydami suprasti mus įtraukusius procesus pasiremame projekcijos, projekcinės identifikacijos, „atpirkimo ožio“ terminais ir psichoanalitine grupinių procesų samprata.

Projekcija – tai mūsų psichiką saugantis mechanizmas, kuomet nepriimtini jausmai, mintys, ketinimai priskiriami išoriniams objektams, pvz., kitiems žmonėms, jų grupėms, organizacijoms. Puikus projekcijos pavyzdys galėtų būti jau minėta V. Putino ir jo aplinkos retorika, kurioje jis kaltina Ukrainą, NATO, ES keliant grėsmę Rusijai, kenkiant jos gerovei.

Projekcinė identifikacija taip pat saugo mūsų psichiką nuo pavojingų, nepriimtinių jausmų, minčių, ketinimų; tik jos dėka dar ir kitas yra išprovokuojamas elgtis tam tikru būdu. Tuomet provokatorius jaučiasi kontroliuojamas situaciją: kitas elgiasi taip, kaip jis ir „numatė“; savo jausmą, priskirtą kitam, kontroliuoti lengviau nei pačiam jausti. Ko gero jau skaitant šį apibūrinimą prieš akis iškyla Rusijos retorika ir veiksmai, provokuojantys įsitraukti į karą kitas valstybes, NATO. Tuomet Rusijos vadovai „bus teisūs“. Projekcinė identifikacijai atsirasti reikalingos dvi pusės: projektuojantysis (provokuojantysis) ir reaguojantysis (provokuojamasis). Kol kas šiame kare provokuojamoji pusė dar bando neįsitraukti į tą pavojingą žaidimą. Ko gero puolamųjų, provokuojamųjų jaučiama baimė, neviltis, įniršis, vienatvės karo lauke jausmas yra V. Putino ir jo aplinkos jausmai, tik pasiekę sąmonę jie taptų kur kas pavojingesni už bet kokią karą, todėl nukreipiami į kitus ir tokiu būdu „sunaikinami“.

Atpirkimo ožys grupėje – tai asmuo ar žmonių grupė, į kuriuos projektuojami nepageidautini grupės narių jausmai ar ypatybės. Tokį projekcijų objektą norima išstumti iš „geros“ grupės ir taip apsivalyti nuo savo vidinio blogio. Į atpirkimo ožį nukrypsta „geros“ grupės agresija, jis baudžiamas, atstumiamas, jis provokuojamas elgtis pagal modelį, kurį į jį grupė suprojektavo. Tačiau, kaip žinome iš Biblijos, atpirkimo ožiu atsikratyti ne taip lengva. Kur buvęs, kur nebuvęs, jis vis tiek grįžta. Atpirkimo ožiu paprastai tampa tas, kuris skiriasi nuo kitų grupės narių, ir savybė, kuria jis skiriasi, menamai grasina grupės vieningumui.

Atpirkimo ožys dažniau atsiranda bendruomenėse ar grupėse, kurios jau yra patyrusios traumuojančių įvykių, kėlusią grėsmę tai grupei ir jos vieningumui, ir neturėjusių galimybės tų įvykių įprasminti, perdirbti ir išgedėti. Naujos grėsmės pavojus skatina grupę ieškoti jos priežasčių

ir kuo greičiau jų atsikratyti. Tokiose grupėse greičiau įsigali autokratinis valdymas, konformizmas, auga polinkis stigmatizuoti ir izoliuoti tuos, kurie menamai kelia grėsmę grupės vientisumui. Vėl prieš akis iškyla Rusijos ir jos vadovų paveikslas. Piktybinio narcizo asmenybės sankloda pasižymintiems Rusijos vadovams priimtina tik autokratinė valdžia ir kompromisų nepripažįstantis idealizavimas. Bet kur tuomet „dėti“ Rusijos gyventojų nepasitenkinimą dėl kylančių sunkumų? Kas kaltas, kad gyvenimas Rusijoje netobulas? Ukraina, ES, NATO, sėkmingai augančios Baltijos šalys? Kodėl būtent jos? Nes gyvenimas jose, jų istorija iš tiesų gali kelti pavydą, o tai, kas kelia pavydą, dera sunaikinti kaip pavojų, kaip atpirkimo ožį, keliantį grėsmę rusų tautos vieningumui. Pagrindinis antisocialios asmenybės bruožais pasižyminčios valdžios Rusijoje tikslas – absoliuti galia ir sau naudingų sprendimų siekis, tad priemonės tampa nebesvarbios.

Atpirkimo ožiu lengvai gali tapti ne tik Rusijos išorėje, bet ir šalies viduje esantys žmonės. Tai tie Rusijos gyventojai, kurie bando įvardinti valdžios ydas, nes jie kelia grėsmę geros, vieningos grupės - idealių Rusijos vadovų, Rusijos, kaip galingos, didingos valstybės - paveikslui. Deja, Rusijoje tokie atpirkimo ožiai tiesiogine prasme atskiriami ir paliekami vieni klajoti dykumoje: jie įkalinami, atskiriami nuo profesinės bendruomenės, bendraminčių, galimybių gyventi oriai.

Didelėse grupėse (pvz., tautose, valstybėse) atpirkimo ožys atlieka labiau reprezentacinę funkciją. Kultūriniai klodai, posakiai, istoriškai susiklostę santykiai, stereotipai išplaukia į paviršių iš kultūrinės sąmonės ir atpirkimo ožio formavimosi procesą tik paskatina. Realus atpirkimo ožiu tapusiojo elgesys teturi menką reikšmę. Viską užgožia grupės išankstinės nuostatos, nes didelėje grupėje išgirsti, suprasti ir vertinti individą yra sunku. Mažesnėse grupėse yra daugiau galimybių kalbėtis ir išgirsti vieniems kitus, realiau vertinti konkretaus žmogaus asmenybę, jo nuostatas bei elgesį ir nepasiduoti socialinėms, kultūrinėms kliūšėms.

Taigi pavojus atpirkimo ožiu tapusiam žmogui ar žmonių grupei visuomenėje, apimtoje stiprių jausmų ir veikiamoje kultūrinės sąmonės, tampa didžiulis. Stiprūs jausmai (šiandien tai - baimė, bejėgiškumas, pyktis, neviltis) pasaulį leidžia matyti tik juodą arba baltą, gėris ir blogis vienareikšmiškai atskirti. Mes - gerieji, o blogieji turi būti pašalinti. Šiuo metu toks skiriamasis kriterijus mūsų šalyje lengvai gali tapti slavų kilmės vardas, pavardė, kalba... Ir tai suprantama, nes tiek mūsų šalies istorija, tiek dabartinė karo situacija Ukrainoje neatsiejama nuo Rusijos.

Bet ar prieš nukreipdami savo pyktį į rusų ar baltarusių tautybės žmogų spėjome jį išgirsti? O gal jis – tik pakaitalas agresoriaus, kurio tiesiogiai negalime pasiekti?

Sustokime ir pagalvokime, kas vyksta su mumis, ir ką reiškia mūsų jausmai, jų paskatinti veiksmai ir kokios būtų viso to pasekmės. Esame įniršę, nes išsigandome, norime veikti (keršyti), nes jaučiamės bejėgiai. O gal įsitraukėme į projekcinę identifikaciją? Gal taip norima mus pačius sukontroliuoti, įtraukti į mums nepriimtina sątyki? Ko gero žodelį „gal“ ano sakinio pradžioje vertėtų išbraukti...

Sunku pripažinti, kad tokiomis aplinkybėmis tampame panašūs į mūsų įprastą gyvenimą sutrikdžiusius agresorius. Fantazija, ką norėtume padaryti diktatoriui, jo aplinkai, rusų kariams Ukrainoje, mus nuneša taip toli, kad net patys nustembame. Kaip tvarkomės su savo įniršiu? Ar tenkinamės keršto fantazijomis, o norą veikti nukreipiame į konstruktyvią pagalbą žmonėms, kuriems jos dabar taip reikia? O gal nukreipiame šiurpų savo įniršį į tuos, kurie skiriasi nuo mūsų

vardais ar kalba, nes jie kelia grėsmę mūsų geros grupės vientisumui? Jei atsitrauktume ir į situaciją pažvelgtume iš šalies, pamatytume, kaip lengvai galime tapti “vladimirais putiniais”, “naikinančiais blogį”, o iš tiesų įsitraukti į projekcinę identifikaciją ir taip leisti jam pasiekti pergalę. Ne, ne Ukrainoje, o kiekviename iš mūsų.

V. Putinas prieš pradėdamas karą prieš Ukrainą kalbėjo apie tą patį, ką dabar jaučiame mes: baimę ir pyktį, būtinybę gintis. Vidines grėsmes jis suprojektavo išorėn, nes viduje iškęsti tokį siaubą pernelyg sudėtinga. Deja, šiandien matome, kuo virsta negebėjimas tvarkytis su užvaldančiais jausmais savo viduje – jie priverčia kentėti daugybę žmonių. Ar užsikrėsime šiuo virusu, ar įsitrauksime į šį baimės ir agresijos ratą? O gal padarysime kažką, kad ties mumis jis ir sustotų? Ar sugebėsime su kylančiais jausmais tvarkytis konstruktyviai ir net nirsdami nepriversime kentėti kito? Kad jausmus galėtume suvaldyti, rasti tinkamus būdus juos išreikšti, visų prima turime pripažinti, kad juos jaučiame. Pripažinti, kad nirsstame, kad galime trokšti kito mirties, kad labai bijome patys mirti, būti pavergti, palikti ir pan. Poreikis veikti apimtam stiprių jausmų nulemtas evoliuciškai ir gali būti labai naudingas, jei nukreipsime jį tinkamai. Nuveikti reikia ir galima daug: padėti kenčiantiems nuo karo pasekmių, padėti vieni kitiems stabdant agresijos epidemiją.

Parengė grupių analitikė Brigita Gulbinaitė